

Available online at www.jpit.az

13 (1)
2022

Journalology – academic publishing process

Firudin Sh. Asgarov

Institute of Information Technology, Azerbaijan National Academy of Sciences, B. Vahabzade str., 9A, AZ1141 Baku, Azerbaijan

firudinasgarov@gmail.com

ARTICLE INFO

<http://doi.org/10.25045/jpit.v13.i1.06>

Article history:

Received 14 June 2021

Received in revised form 1 September 2021

Accepted 15 December 2021

Keywords:

Journalology

Publication Science

Journalologist

Predatory journals

Metascience

Bibliometrics

Scientometrics

ABSTRACT

In the paper, we provide information about journalology - as the science of publication, and its history. We give brief information on metascience, open science, scientometrics and bibliometrics related to journalism. Journalology includes identifying predatory journals and publishers, choosing the right journal for publication, and generally producing qualitative articles. The establishment of Journalology Center in every higher education and research institute has been suggested to inoculate this knowledge in students and young researchers. The center also includes rules for publishing qualitative journals. This creates opportunities for journals to be indexed in international academic databases.

Jurnallogiya: akademik nəşr prosesinin aspektləri

Açar sözlər:

Jurnallogiya

Nəşr etdirmə Elmi

Jurnalşünas

Yırtıcı jurnallar

Meta elm

Bibliometriya

Elmmetriya

Məqalədə jurnallogiya – nəşr elmi, onun yaranma tarixi haqqında geniş məlumat verilir. Jurnallogiyanın əlaqəli olduğu meta elm, açıq elm, elmmetriya və bibliometriya kimi sahələr haqqında qısa məlumat verilir. Qeyd olunur ki, jurnallogiya elminin istiqamətlərinə yırtıcı jurnal və nəşriyyatları müəyyənləşdirmək, məqalə dərci üçün doğru jurnal seçmək, ümumiyyətlə keyfiyyətli məqalə hazırlamaq kimi məsələlər daxil edilir. Təklif edilir ki, tələbə və gənc tədqiqatçılara bu bilikləri aşılamaq üçün hər bir ali təhsil müəssisəsində və elmi tədqiqat institutunda Jurnallogiya Mərkəzi fəaliyyət göstərməlidir. Bu mərkəz həmçinin keyfiyyətli jurnal nəşr etdirmək qaydalarını özündə əks etdirir. Bu işə jurnalların beynəlxalq akademik bazalarda indeksləşmə imkanlarını yaratmış olur.

Журналигия: аспекты академического издательского процесса

Ключевые слова:

Журналигия

Издательская наука

Журналовед

Хищнические журналы

Метанаука

Библиометрия

Наукометрия

В статье представлена обширная информация о журналигии - науке о публикации, а также история ее создания. Дана краткая информация об областях, с которыми связана журналигия, таких как метанаука, открытая наука, наукометрия и библиометрия. Отмечено, что журналигия включает такие направления, как выявление хищнических журналов и издателей, выбор правильного журнала для публикации, а также создание качественных статей. Предлагается создать в каждом вузе и научно-исследовательском институте Центр журналигии с целью привития этих знаний студентам и молодым исследователям. В этом центре будут разработаны правила публикации качественных журналов, что позволит индексировать журналы в международных академических базах данных.

1. Giriş

Jurnallogiya termini ilk dəfə 1928-ci ildə Çarlz D. Conson tərəfindən ABŞ-da hər bir universitetin jurnalistika fakültəsinin adının dəyişdirilməsi məqsədilə işlədilmişdir (Johnson, 1928). O, öz məqaləsində qeyd edir ki, "jurnalistika" peşənin adıdır, "jurnalist" isə bu peşəyə sahib olan şəxsin adıdır. Məqalədə tədris prosesində iştirak edən müəllim və professor heyətinin "jurnalşünas", fakültənin isə "jurnallogiya" adlandırılması təklif edilir.

Jurnallogiya hal-hazırda akademik nəşr prosesinin bütün aspektlərini öyrənən elmi istiqamət kimi qəbul edilir. Burada tədqiqatçılar məqalə dərci üçün doğru jurnal seçimini, keyfiyyətli jurnal nəşr etdirmək üçün əsas məqamları öyrənirlər.

Ömrünün 26 ilini "British Medical Journal (BMJ)"-a (bu jurnal 1840-cı ildən dərc edilir) həsr etmiş (16 il baş redaktor kimi) Stiven P. Lok rəy vermə prosesinin nüfuzlu alimlərindən biri hesab olunur. O, 1989-cu ilin hesablamalarına görə dərc olunan elmi jurnalların sayının 100000-ə bərabər olduğunu, onların 20-25000-in isə biotibb sahəsinə aid olduğunu müəyyən etmişdir. Tədqiqat nəticəsində məlum olmuşdur ki, biotibbə aid jurnalların 15000-dən artığı "ciddi" jurnallar hesab olunurdu.

Beləliklə, elmdə "partlayış" adlanan jurnalların sayının kəskin artma prosesi əslində bir xəyaldır. 1665-ci ildə ilk elmi jurnal nəşr olunan tarixdən jurnalların artımı ildə 5-7% təşkil edir və bu artım bu günə qədər sabit olaraq qalır. Təbii ki, jurnalların sayı ilə bu jurnallar ətrafında birləşən tədqiqatçıların sayı arasında mütənəsiblik də uyğun olaraq sabit şəkildə qalmaqda davam edir. Bu qanunauyğunluq isə 1975-ci ildə Con Praysın elmin tarixinin araşdırılmasına həsr olunmuş kitabında öz əksini tapmışdır (Price, 1961).

Bu tədqiqatlar "Annals of Internal Medicine" jurnalının (bu jurnal 1927-ci ildən dərc olunur) redaktoru Dr. Edvard J. Hurt-un dərc edilməmiş araşdırmasına əsaslanır. O, 30 il ərzində jurnallar və onlar ətrafında toplaşan tədqiqatçıların sayını müqayisə edərək, belə bir dəyişməyən qanunauyğunluq kəşf edir ki, hər 17 jurnal öz ətrafında 1000 fiziki toplayır (Lock, 1989). Yenə Praysın "əsas qaydası"na (rule of thumb) görə il ərzində bir məqalə dərc edən alim ən azı ayda bir,

ən çoxu isə gündə bir məqalənin məzmununu öyrənir. Bu isə bir neçə yüz insanın elm biznesində bir-birini dəstəkləməsi deməkdir. Bundan başqa hər bir elm sahəsi hər 10 ildən bir bölünmə, yəni istiqamətlərə ayrılma tendensiyasına malikdir. Və təbii olaraq yeni biliklərin ictimaiyyətə ötürülməsi üçün yeni jurnalların dərc etdirilməsi tələbatı yaranır. Beləliklə jurnalların iyerarxiyası yaranır. Bu proses statik deyil, oxucuların tələbatına və zaman fəlsəfəsinə uyğun olaraq dəyişir.

Məsələn, Lok BMJ-nin getdikcə daha ümumi xarakter aldığını görür və problemyönlü məsələlərin həllini özündə əks etdirən məqalələrin yeni, daha dar çərçivəli (yeni alt istiqamət kimi yaranmış) jurnallarda çap olunmasını məqsədyönlü hesab edir. Bu jurnalda hal-hazırda dərc olunan məqalələrlə 30-40 il öncəki məqalələri müqayisə edərək, belə bir qənaətə gəlir ki, jurnalda əvvəllər daha orijinal məqalələr və az sayda redaktor məqalələri dərc edilirdisə, indi əksinə, daha çox rəy məqalələri, redaktor məqalələri, qeydlər, fərdi təcrübələr və s. dərc edilir.

1990-cı ildə Yudjin Qarfild "Current Comments" jurnalında Lok-un bu təcrübəsini yüksək qiymətləndirir və onu jurnallogiya sahəsinin mükəmməl professoru – jurnalşünas adlandırır (Garfield, 1990). Onun həmin dövrdə artıq təqaüdə çıxaraq jurnallogiya sahəsində tədris prosesinə başlamasını təqdirəlayiq hesab edir. Lok son 20 ildə saxta jurnalları təyin etməyin yollarına və rəy vermə prosesinin düzgün təşkil edilməsi məsələlərinə həsr edilən 100 kurs təşkil etmişdir. Qarfild məqaləsində jurnallogiya elmini neologizm hesab etdiyini və onun insan fəaliyyətində geniş yer aldığını qeyd edir. Jurnallogiya ilə bağlı tədris mərkəzlərində kursların təşkil olunmaması onu narahat edirdi və o, məqaləsində jurnallogiyanın tədris programında nəzərə alınmasının və dərs vəsaitlərinin yaradılmasının vacibliyini xüsusi qeyd edirdi.

Potensial müəlliflər üçün məqalə dərc etdirmək prosesində ən vacib məqam rəy vermə prosesidir. "Royal Society in England" və "The Academie Francais" tərəfindən dərc olunan ilk jurnallarda (XVII əsrdə) rəy vermə prosesi məqalənin dərc edilib-edilməməsi qərarının verilməsindən ibarət idi (Lock, 1985). Lakin Burnham J.C. göstərdi ki, tibb jurnallarında ikinci dünya müharibəsinin sonuna qədər məqalə dərci

üçün rəyçilərin rəyindən istifadə edilməmişdir (Burnham, 1990). XIX əsrdə tibb jurnallarının redaktorları başqa məsələyə görə narahat idilər. Birincisi, onların jurnalları özlərinin şəxsi mülkləri idi və bunu müxtəlif kompaniyaların keçirilməsi və insanları inandırmaq üçün istifadə edirdilər. İkincisi və ən əhəmiyyətlisi isə bir çox jurnallar dərc etmək üçün məqalə axtarışında idilər və çap olunan məqalələrin çoxunun rəyçilərin rəy verməsinə ehtiyacı yox idi. Bu yüzillikdə başqa jurnallar kimi BMJ-də də qeyri-ciddi məqalələr, hesabatlar və s. dərc edilmişdir.

Buna baxmayaraq 1867-1898-ci illər ərzində BMJ-nin baş redaktoru olmuş Ernest Hart resenziya prosesinin tərəfdarı idi. Burnham onun haqqında yazırdı: "Redaksiyaya daxil olmuş hər məktub, hər redaktor məqaləsi, hər paraqraf həmin sahədə xüsusi biliklərə malik ekspertlər tərəfindən qiymətləndirilir" (Hart, 1893).

2. BMJ jurnalına məqalələrin seçilməsi prosesi

1990-cı illərdə BMJ-də 2000 rəyçi fəaliyyət göstərirdi və onların hər birinin ixtisasları, maraqları, iş təcrübəsi haqqında detallı məlumatlar kompüterdə öz əksini tapırdı. Dar istiqamətli jurnallardan fərqli olaraq BMJ redaksiyaya daxil olan bütün məqalələri deyil, yalnız onların yarısını resenziyadan keçirirdi. Bu onunla əlaqədar idi ki, bu jurnalın tam ştatlı redaktorları vardı və onlar daxil olan məqalələrin ilkin qiymətləndirilməsini aparırdılar. Oriqinal olmayan və ya daha dar istiqamətli jurnallara uyğun gələn məqalələrə imtina cavabı verirdilər. Bütün məqalələr əvvəlcə BMJ redaktoru tərəfindən oxunur, sonra ya rəyçiyə (əgər məqalənin qəbul edilə biləcəyini düşünürsə), ya da digər redaktora (əgər məqalədən imtina ediləcəyini düşünürsə) göndərir. Burada rəyçidən tədqiqatın orijinallığı, elmi həqiqəti əks etdirməsi, tibbi əhəmiyyəti və ümumi jurnala uyğun gəlib-gəlməməsi soruşulur. Rəyçinin verdiyi rəydən asılı olaraq ya məqalənin dərcinə imtina cavabı verilir, ya da həftəlik təşkil olunan "münsiflər heyətinə" təqdim edilir. "Münsiflər heyəti" 3 redaktordan, 2 və ya 3 köməkçi (kiçik) redaktordan ibarət olur. Adətən bu iclaslarda 1 nəfər statistik də iştirak edir və tibbi maraq kəsb edən məqalələr statistik rəydən keçirilir (Hart, 1893).

1893-cü ildə Hart ekspert qiymətləndirməsinə istiqamətlənmiş bir neçə tənqidi qeydləri

müəyyənləşdirmişdir: "Bu şəxsi-qərəzlikdən və haqsız qınamaqdan qorumaqla çox əmək sərf olunan və gündəlik yazışma və daimi ayıqlıq tələb edən çətin bir metoddur" (Hart, 1893). Ayıqlıq rəyçilərə onlardan nə istədiyimizlə bağlı verməli olduğumuz tövsiyələrlə, bu isə öz növbəsində müəlliflərlə apelyasiya formasında əks əlaqənin yaradılması ilə bağlıdır.

Hart-ın "qərəz"liyi ən çətin inkar oluna biləcək tənqiddir. Çünki, bir çox jurnalşünaslar rəyçinin müəllifin kimliyini tanınmamasının tərəfdarıdır. Onlar düşünürlər ki, belə halda rəyçilər daha ədalətli qərar verə bilirlər. Lakin kor rəyçilərin (blinded referees) yoxsa kor olmayan rəyçilərin (unblinded referees) daha yaxşı olması hələ də bu sahədə çalışan alimlərin mübahisə mövzudur.

3. IMRAD formatı

Jurnalogiya sahəsində məqalənin strukturu da əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir. 1940-cı illərdən sonra məqalələr məşhur IMRAD formatında yazılmağa başlandı. Bu formata əsasən məqalənin əsas hissəsi ardıcıl olaraq giriş, metodlar, nəticələr və qərardan ibarət olmalıdır. Hal-hazırda bu format dünya miqyasında qəbul edilmiş müəlliflər üçün təlimatlarda əks olunan ümumi konvensiyadır. Bradford Hill-ə görə məqalənin əsas hissəsinin hər bir bölməsi uyğun olaraq 4 suala cavab verməlidir: Siz bu tədqiqata nə üçün başladınız (giriş); Siz nə etdiniz? (metodlar); Siz nə əldə etdiniz? (nəticələr); Bunun mənası nədir (qərar) (Hill, 1965). Medavar elmin IMRAD strukturu ilə təqdim edilməsini mümkün hesab edərək bu modeli tənqid etmişdir (Medawar, 1965). Medavar-ın tənqidinə baxmayaraq IMRAD strukturu müəllif və oxucu arasında anlaşma hesab edilir. Elm haqqında başa düşülən formatda məqalə yazmaq müəllifdən ədəbiyyatla işləmə bacarığı tələb edir. IMRAD strukturu tədqiqatın planşdırıldığını göstərir və daha yaxşı nəticə əldə etməyə imkan verir. Bəzi jurnalşünaslar hesab edirlər ki, əgər məqalədə əhəmiyyətli məsələ həll olunubsa, o strukturundan asılı olmayaraq dərc edilməlidir (Altman, 1982, Mahoney, 1977). Yaxşı xülasə də məqalənin məzmununu tam şəkildə əhatə etməli və Bradford Hill-in 4 sualına qısa cavab verməlidir. Lakin xülasədə bu suallara cavab mövcud olsa belə, struktur baxımından uyğun şəkildə təqdim edilmədikdə oxucu tərəfindən

qiymətləndirilə bilmir. Strukturlaşdırılmış xülasə lazımı informasiyanın düzgün şəkildə təqdimatı ilə bu çatışmazlığın qarşısını alır (Lock, 1988).

Məqalə dərci üçün seçilmiş jurnalın doğru olub-olmamasını müəllif, redaktor, nəşriyyat və oxucu tərəfindən müəyyənləşdirilir. Jurnalın doğru olub-olmaması sualına ilk üçlük müsbət cavab versə də, oxucular əksər hallarda buna mənfi cavab verirlər. Bu da onunla əlaqəlidir ki, müəllif elmi məqaləsini dərc etdirir, redaktor jurnalı üçün məqalə tapır, nəşriyyat bundan pul qazanır. Oxucu isə məqalədən ona lazım olan məlumatı ala bilmirsə, narazı qalır (Riis, 1992).

Ümumiyyətlə, P.Riis-ə görə yaxşı elmi məqalə aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir: orijinallıq, etibarlılıq, aydınlıq və intellektual ardıcılıq (Riis, 1992).

Biotibb nəşrlərinə rəy vermə haqqında ilk beynəlxalq konqres 1989-cu ildə İllinoys ştatının Çikaqo şəhərində təşkil edilmişdir və mütəmadi olaraq təşkil edilir (ümmilikdə 8 konqress keçirilmişdir). Burada aktual mövzu jurnallarda rəyvermə prosesinin yenidən təşkil olunması məsələsi idi. Bu prosesin əsas məqamlarını özündə əks etdirən jurnalogiya ayrıca bir elm sahəsi kimi qiymətləndirilirdi. Müzakirələrdə keyfiyyətli məqalənin keyfiyyətli jurnalda dərc edilməli olduğu fikri öndə gedirdi.

Elmin keyfiyyətini və etibarlılığını artırmaq məqsədi ilə rəy vermə və elmi nəşr haqqında 9-cu beynəlxalq konqresin 2022-ci il 8-10 sentyabr tarixində yenə Çikaqo şəhərində keçirilməsi nəzərdə tutulur.

Redaktorlar üçün ilk konfrans 1-4 oktyabr 2015-ci il tarixində Hindistanın paytaxtı Yeni Dehliyə keçirilmişdir.

Ottava Xəstəxanası Tədqiqat İnstitutunda (Ottawa Hospital Research Institute – OHRI) fəaliyyət göstərən Jurnalogiya Mərkəzi (The Centre for Journalology) Dr. David Moher tərəfindən idarə olunur. İşçi heyətinin sayı 16-ya bərabərdir. EQUATOR Network və COPE (Committee on Publication Ethics) ilə əməkdaşlıq edir. Burada tədqiqat üç istiqamətdə aparılır: Predatory journals; Reporting Guidelines; Researcher Assessment.

4. Jurnalogiyanın əhatə dairəsi

Ümumiyyətlə, Jurnalogiya aşağıdakı sahələrlə bilavasitə əlaqəlidir: Journal ranking (SCImago

Journal Rank, SCOPUS), MEDLINE, Metascience, Open science, Predatory publishing (Beall's List, Cabell's blacklist), Bibliometrics, Scientometrics.

“The SCImago Journal & Country Rank” Scopus verilənlər bazasında (Elsevier) qeydiyyatda olan jurnal və ölkələrin elmi göstəricilərini özündə əks etdirən portaldır. Bu göstəricilər elm sahələrinin analizi və qiymətləndirilməsində istifadə edilə bilər.

“The SCImago Journal & Country Rank” portalı adını “SCImago Journal Rank” (SJR) indikatorundan götürmüşdür. SJR SCImago tərəfindən məşhur *Google PageRank* alqoritmindən istifadə edilərək işlənmişdir.

Bu qiymətləndirmə sistemində jurnalların və ölkələrin sahələr və regionlar üzrə reyting cədvəlləri tərtib edilir.

Scopus dünyada elmi ədəbiyyatın ən möhtəşəm xülasələndirmə və indeksləndirmə verilənlər bazasıdır. Bu baza tədqiqatçıya milyonlarla məqalə və tezislərin içərisindən lazım olan informasiyanı tapmağa imkan verir. Scopus elmi ədəbiyyatın tədqiqatı prosesində cəld, asan və hərtərəfli axtarış imkanları ilə fərqlənir. Smart alətləri isə tədqiqat sahəsini, jurnalları, müəllifləri və təşkilatları izləməyə, analiz etməyə və vizuallaşdırmağa xidmət edir. Burada həmçinin jurnalların qiymətləndirilməsi üçün SJR və SNIP kimi bibliometrik göstəricilərdən istifadə olunur.

Scopus – tədqiqatçı üçün lazım olan informasiyanı tapmağa, izləməyə və analiz etməyə imkan verir. Həmçinin dünyada bütün tədqiqat sahələri – elm, texnologiya tibb, sosial elmlər, incəsənət və humanitar elmlər üzrə hərtərəfli baxışı özündə saxlayır.

Scopus gündəlik yenilənən və 5000-dən çox beynəlxalq nəşriyyatdan 21000 titul özündə əks etdirən verilənlər bazasıdır. Bura 20000 dövrü elmi jurnal (onlardan 2600-ü əlyətərlidir), 390 ticarət nəşrləri, 370 kitab, həmçinin 5.5 milyon konfrans materialı daxildir.

MEDLINE – ABŞ-ın Milli Tibb Kitabxanasının (National Library of Medicine's) əsas bibliografik verilənlər bazasıdır. Bu bazada jurnal məqalələrinə (həyat elmləri və biotibb sahəsində) 27 milyondan çox istinad vardır. Bu istinadlar təxminən 40 dildə 5200-dən çox jurnalı əhatə edir. MEDLINE PubMed axtarış sisteminin əsas komponentidir.

Metaelm – metatədqiqat, tədqiqat üzərində tədqiqat, elmin elmi, elmə quşun gözləri ilə baxış da adlanır. Bu istiqamətin qiymətləndirmə sahəsinə rəy vermə sisteminin (nəşrdən öncə rəyvermə, nəşrdən sonra rəyvermə və açıq rəyvermə) təşkili daxildir. Elmi təşkilatların sayının və müxtəlifliyinin artması tədqiqat prosesinin verilənləri haqqında empirik verilənlərə sahib olmağı tələb edir. Belə ki, bu verilənlər əsasında tədqiqatın qiymətləndirilməsi və tətbiq edilməsi mümkün olur. Tədqiqatın özü daha effektiv, nəticələri isə daha etibarlı olur. Metatədqiqat – tədqiqat təcrübəsini qiymətləndirmək və yaxşılaşdırmaq məqsədi olan və daim inkişaf edən elmi istiqamətdir. Bura tematik metodlar, hesabatlar, məhsuldarlıq, qiymətləndirmə və təşviqat amilləri (elmi tədqiqatı necə yerinə yetirmək, hesabat vermək, yoxlamaq, düzəliş etmək, və genişləndirmək olar) aiddir (Ionnisidis, Fanelli, Dunne, Goodman, 2015).

Açıq elm – elmi biliklərin istehsalı və mübadiləsi zamanı qarşıya çıxan maneələri aradan qaldırmaq üçün müxtəlif fəaliyyətlərin adlandırılması üçün istifadə edilir. Bura açıq əlyətərlik, açıq verilənlər, pulsuz proqram təminatı, açıq rəy vermə prosesi, kraudfanding və s. aiddir. XXI əsrin əvvəllərində elmi biliklərin istehsalına və yayılmasına internetin təsirini göstərmək üçün Science 2.0 və e-Science terminlərindən istifadə edilmişdir. 2014-cü ildə artıq “açıq elm” termini hər kəs tərəfindən qəbul edildi (Burgelman et al., 2019).

“Yırtıcı” nəşriyyat (“Predatory” publisher) bir və ya bir neçə “yırtıcı” jurnalı dərc edən nəşriyyatdır. Şübhəli jurnalların yırtıcı olmasını analiz edərək Jeffrey Beall müəyyən etmişdir ki, bir neçə yırtıcı jurnal eyni nəşriyyat tərəfindən dərc edilir. Bu tip nəşriyyatlarda baş redaktor, redaksiya heyəti, rəyçilər haqqında heç bir informasiya mövcud olmur (məsələn, fəaliyyət göstərdiyi təşkilatın adı, əlaqə nömrələri, ofis ünvanları və s.). Dərc olunan jurnalları beynəlxalq (məsələn, *International Journal Advances in Social Science and Humanities*) adlandırmalarına baxmayaraq redaksiya heyəti üzvləri arasında demək olar ki, coğrafi müxtəliflik gözlənilmir. Onlar kontentlərinin beynəlxalq akademik bazalarda indeksləşdiyini iddia edərək siyahıda (Indexing) bir neçə internet resursunu indeksləşmə bazası kimi qələmə verirlər (məsələn, *Google Scholar* axtarış

sistemini). Bu və ya digər əlamətlərin mövcudluğu nəşriyyatın yırtıcı olmasını düşünməyə əsas verir (Beall, 2016, Alguliyev et al., 2020).

Bibliometriya (Bibliometrics) – mətn və informasiyanın ölçülməsi üçün istifadə olunan metodlar çoxluğudur (Hertzfel, 1987). Adətən istinad analizində (citation analysis) və kontent-analizdə (content analysis) bu metodlardan istifadə olunur. Baxmayaraq ki, bibliometrik metodlar daha çox kitabxana və informasiya elmi sahəsində istifadə edilir, başqa sahələrdə də geniş tətbiq oluna bilər. Bir çox tədqiqat sahələri bibliometrik metodlardan tədqiqatçılar çoxluğunun və ya ayrıca məqalənin təsirini qiymətləndirmək üçün istifadə edirlər.

Bibliometriya termini ilk dəfə 1969-cu ildə ingilis alimi Alan Priçard (Alan Pritchard) tərəfindən riyazi və statistik metodları tətbiq etməklə kitabların, dövrü nəşrlərin və s. qiymətləndirilməsi üçün istifadə edilmişdir. Elmi sənədlər çoxluğunun öyrənilməsi kəmiyyət metodları kompleksidir. Bu yanaşmada elmin tədqiq edilməsində bir qayda olaraq müxtəlif verilənlər bazasında yerləşən nəşrlər haqqında informasiyadan istifadə olunur. Bibliometriya – elmə “quşların uçuş hündürlüyü”ndən baxışdır. Ondan elmin “qaynar nöqtələri” və ya “cəbhələri”ni, “sosial coğrafiyası”nı, elmi informasiyanın dəyərliliyini, alimlərin elmi məhsuldarlığını qiymətləndirmək üçün istifadə olunur. Bununla yanaşı bu göstəricilərdən elmin idarə olunmasında sosial alət kimi istifadə etməyə çalışırlar (Pritchard, 1981).

Elmmetriya (Scientometrics) – elmi informasiyanın ölçülməsi və analizi ilə məşğul olan elm sahəsidir. Elmi informasiya – təbiət qanunları və hadisələrinin, cəmiyyət və tərəkürün elmi dərk etmə prosesi zamanı əldə olunan məntiqi təşkil edilmiş informasiyadır (Alguliyev et al., 2013).

Elmmetriyada “tədqiqat cəbhəsi” – bütün cari elmi nəşrlərin, tədqiqat işlərinin məcmusudur. “Tədqiqat cəbhəsi” anlayışı adətən “tədqiqat nüvəsi” – elmi cəmiyyətlər tərəfindən həqiqi və etibarlı qəbul olunmuş biliklər məcmusu ilə müqayisə edilir.

London Universitetinin fizika elmləri üzrə doktoru, Raffles Kollecinin elm tarixi üzrə elmlər doktoru Con Prays ilk dəfə elmmetrik tədqiqatlar aparmış və “elmmetriyanın atası” (“the father of

scientometrics”) adlandırılmışdır. O, məqaləni “elmin canlı toxuması” adlandırmış və elmmetriya üçün mətnlərdə qiymətləndirilə bilən bütün nüansları – nəşrlərin sayı və mövzusunun, bu və ya digər problemin həllinə verilən mükafatı, bibliografik istinadları, mətnin həcmi və s. əsas hesab etmişdir (Price, 1951). Elmmetriya özü qiymətləndirmə nəzəriyyəsi ilə sıx əlaqəlidir. Burada 2 tip dəyişənlərdən istifadə olunur:

a) Qiymətləndirmək istədiyimiz parametrlər: alimin məhsuldarlığı və s. Bu dəyişənlər ölçülə bilməyən dəyişənlər adlanır.

b) Bilavasitə qiymətləndirilə bilən parametrlər: məqalələrin, elmi istinadların sayı və s. Bu parametrlər göstərici və ya indikator adlanırlar.

Con Prays, həmçinin elmi ədəbiyyatın yarımparçalanma qanununu (the half-life of scientific literature) və elmin eksponensial artım qanununu (Price’s law) vermişdir (Price, 1951). Onun məşhur “Elmi məqalələrin şəbəkəsi” (“Networks of scientific papers”) adlı məqaləsində elmi tədqiqatçıların bir-birlərinin məqalələrinə etdikləri istinadlara əsasən onlar arasında əlaqələrə diqqət yetirmişdir (Price, 1965).

Elmin eksponensial artım qanununa əsasən elmin bir çox sahələrində məhsuldarlıq qeyri-bərabər paylanmışdır və elmin hər bir parametri (elmi tədqiqatçıların sayı, məqalələrin sayı və s.) müəyyən zaman intervalında ikiqat artır. Məsələn, Praysın hesablamalarına görə hər 10-15 ildən bir tədqiqatçıların və elmi məqalələrin sayı ikiqat artır. Bu qanunauyğunluq 2-3 yüzillikdir ki, dəyişməz olaraq qalır. Bu cür qanunauyğunluq elmin yalnız fizika, kimya, biologiya kimi böyük sahələrində izlənilirdi. Dar çərçivəli elm sahələri üçün eksponensial artım asılılığı xətti asılılıq ilə əvəz olunur. Praysın çox əhəmiyyətli əsərlərinin içərisində 1963-cü ildə yazılmış və müasir elmmetriyanın əsasını qoymuş “Kiçik Elm, Böyük Elm” (“Little Science, Big Science”) adlı kitabı xüsusi yer tutur (Price, 1963).

Elmmetriyada tədqiqatçının elmi fəaliyyətinin, elmi jurnalın qiymətləndirilməsi, universitet və ölkənin reytinginin təyin edilməsi üçün bir çox elmmetrik və vebometrik göstəricilərdən istifadə edilir. Məsələn, tədqiqatçı üçün məqalələrin və onlara istinadların sayı (Hirs indeksi), jurnal üçün isə orada çap edilmiş məqalələrə olunan istinadların sayı (impakt faktor), təşkilat üçün bir çox akademik

göstəricilər (xarici tələbə və müəllimlərin sayı, Nobel və Filds mükafatçıların sayı və s.), ölkə üçün dünya elminə verdiyi töhfələr (aktivlik və ya attraktivlik indeksləri) hesablanır (Alguliyev et al., 2013).

5. Nəticə

Tələbə və gənc tədqiqatçılar əksər hallarda keyfiyyətli məqalə hazırlamaqda, məqalə dərci üçün doğru jurnal seçməkdə çətinlik çəkirlər, hətta bəzən yırtıcı jurnal və nəşriyyatların tələsinə düşürlər.

Tələbə və gənc tədqiqatçılarla yanaşı jurnal redaktorları və nəşirlər də bəzi problemlərlə qarşılaşırlar. Bu problemlərə jurnalın beynəlxalq tələblərə cavab verməməsi, məsələn, saxta qiymətləndirmə indekslərinə daxil olması, nəşr etikasına cavab verməməsi, redaksiya heyəti üzvlərinin düzgün təşkil edilməməsi və s. daxildir.

Akademik mühitdə mövcud problemlərin həllini özündə əks etdirən jurnalologiya elminin tədrisi tələbə və gənc tədqiqatçıları bu sahədə lazım olan biliklərlə təmin edə bilər. Bu sahədə redaktor və nəşirlər üçün təşkil olunmuş kurslar keyfiyyətli jurnal dərc etdirmək istiqamətində ən yaxşı təcrübəni paylaşmış olar. Bu işə öz növbəsində həmin jurnallara beynəlxalq akademik bazalarda indeksləşmə imkanını vermiş olar.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, müəyyən ölkələrdə bu kimi xidmətlər artıq Jurnalologiya Mərkəzlərində istifadəçilərə təqdim edilir. Azərbaycanda Jurnalologiya Mərkəzinin yaradılmasını xüsusilə önəmli məsələlərdən hesab etmək olar, belə ki, bu mərkəzin fəaliyyəti nəticəsində ölkənin akademik mühitdə göstəriciləri nəzərəcərpacaq dərəcədə artmış olacaq.

Ədəbiyyat

- Alguliyev R., Aliguliyev R., Fataliyev T., Hasanova R. (2013). *Scientometrics: current status and possibilities*. Baku, Information Technologies Press, 96 p. (Əliquliyev R., Aliguliyev R., Fətəliyev T., Həsənova R. (2013). *Elmmetriya: mövcud vəziyyəti və imkanları*, Bakı, “İnformasiya texnologiyaları” nəşriyyatı, 96 s.)
- Alguliyev R., Hasanova R., Asgarov F. (2020). Conception of creating an “anti-predatory” system that automatically determines predatory journals on the internet. *Problems of information society*, 11 (1), 96-102. (Əliquliyev R., Həsənova R., Əsgərov F. (2020). *İnternet mühitində*

- "Yırtıcı" jurnalları avtomatik təyin edən antiyırtıcı sistemin yaradılması konsepsiyası. İnformasiya cəmiyyəti problemləri, 11 (1), (96-102) <https://doi.org/10.25045/jpis.v11.i1.08>
- Altman D.G. (1982). Analysing data. In: Gore SM, Altman DG. Statistics in practice. London. British Medical Journal, 12-14.
- Beall J. (2016). Essential information about predatory publishers and journals. International Higher Education, www.ejournals.bc.edu/ojs/index.php/ihe/article <https://doi.org/10.6017/ihe.2016.86.9358>
- Burgelman J., Pascu C., Szkuta K., Schomberg R., Karalopoulos A., Repanas K., Schoupp M. (2019). Open Science, Open Data, and Open Scholarship: European Policies to Make Science Fit for the Twenty-First Century. Frontiers in Big Data, 2, 1-6. <https://doi.org/10.3389/fdata.2019.00043>
- Burnham J.C. (1990) The evolution of editorial peer review. JAMA, 263, 1323-1329. <https://doi.org/10.1001/jama.1990.03440100023003>
- Garfield E. (1990). Stephen P. Lock on "Journalology". Current Contents, 13, 19-21.
- Hart E. (1893). Medical journalism. Medical News, 62, p.655.
- Hertz D.H. (1987). Bibliometrics history, encyclopedia of library and information science (second edition), New York: Dekker.
- Hill A.B. (1965). The reasons for writing. British Medical Journal, 4, p.870. <https://doi.org/10.2307/3004857>
- Ioannidis J.P.A., Fanelli D., Dunne D.D., Goodman S.N. (2015). Meta-research: Evaluation and Improvement of Research Methods and Practices. PLoS Biology, 13 (10), 1-7. <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.1002264>
- Johnson C.D. (March 1928). Journalology The New Science. Social Forces, 6 (3), 382-385.
- Lock S. (1988). Structured abstracts. British Medical Journal, 297 (6642), p.156. <https://doi.org/10.1136/bmj.297.6642.156>
- Lock S.P. (1985). A difficult balance: editorial peer review in medicine. London: Nuffield Provincial Hospitals Trust.
- Lock S.P. (1989) "Journalology": Are the Quotes Needed? British Medical Journal, 12 (4), 57-59.
- Mahoney M.J. (1977). Publication prejudices: an experimental study of confirmatory bias in the peer review system. Cognitive Therapy and Research, 1, 161-175. <https://doi.org/10.1007/BF01173636>
- Medawar P. (1965). Cited by Brain R. Structure of the scientific paper. British Medical Journal, 4, 868-869.
- Price D.J.D. (1951). Quantitative measures of the development of science. Archives Internationales D'histoire Des Sciences, 14, 85-93.
- Price D.J.D. (1963). Little Science, Big Science. Columbia University Press, London, pp.119. <https://doi.org/10.7312/pric91844>
- Price D.J.D. (1965). Networks of scientific papers. Science, 149 (3683), 510-515. <https://doi.org/10.1126/science.149.3683.510>
- Price D.J.D. (1976). A general theory of bibliometric and other cumulative advantage processes. Journal of the American Society for Information Science, 27, 292-306. <https://doi.org/10.1002/asi.4630270505>
- Price D.J.S. (1961). Science since Babylon, Yale University Press, New Haven, 149 p. <https://doi.org/10.1126/science.133.3467.1817.a>
- Pritchard A. (1981). Bibliometrics: a bibliography and index, vol.1, 1874-1959 / by A.Pritchard in collaboration with G.R.Wittig. - Watford: ALLM Books.
- Riis P. (1992). New paradigms in journalology. Journal of International Medicine, 232, 207-213.

Firudin Ş. Əsgərov

AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu.
Azərbaycan, Bakı ş., AZ1141, B.Vahabzadə küç., 9A.

Фирудин Ш. Аскеров

Институт Информационных Технологий НАН Азербайджана.
Азербайджан, г. Баку, AZ1141, ул. Б.Вахабзаде, 9А.

 0000-0002-4317-6917